O IMPORTANTĂ RESURSĂ TERMINOLOGICĂ – NUMELE PROPRII

Dorina CHIŞ
Universitatea „Tibiscus” Timişoara

1. Nume propriu / nume comun

Numele proprii sunt deosebit de frecvente în terminologie : este vorba mai ales de cele ale unor personalități ştiințifice – savanți, cercetători, inventatori - , de numele unor teorii, invenții, mărci, organisme, organizații şi aşa mai departe. Ele se regăsesc în terminologia diferitelor discipline nu doar ca atare, ci şi ca sursă de nume comune, de adjective şi de verbe derivate sau, incluse în termeni sintagmatici.

1.2. Eponimele

1.2.1. O problemă de terminologie lingvistică

Conform dicționarelor, cuvântul *eponim* – pe care limba română l-a preluat din franceză – îşi are originea în limba greacă :

> *EPONIM, -Ă*, *eponimi, -e*, s.m., adj. 1. S.m. Magistrat care, în antichitate, dădea numele său anului. 2. Adj. Care dă numele său unui oraş, unei regiuni etc.. – Din fr. *Éponyme.* (*DEX*)

> *ÉPONYME . 1755,* du grec *eponumos, de epi,* sur, et *onuma* nom, désigne celui qui donne son nom à quelque chose. (*Dictionnaire étymologique – Larousse)*

> *ÉPONYME* [epónim] adj. - Didact. (antiq. grecque). Qui donne son nom à. *L'archonte, l'éphore éponyme* : le magistrat qui donnait son nom à l'année. *Ancêtre* éponyme. Le dieu, le héros éponyme d'une cité. Athéna, déesse éponyme d'Athènes.* *(Le Robert électronique)*

Definiția este cât se poate de clară : e vorba de **personaje** ale căror **nume proprii** ajung să desemneze o altă entitate decât cea pe care au numit-o inițial (oraşul *Atena* a luat numele zeiței *Atena*) sau care au căpătat valori comune şi servesc la desemnarea unor clase de obiecte : *atlas, algoritm, badminton, barem, cardan, macadam, watt* etc.

Legat de folosirea acestui termen lingvistic se ridică o problemă interesantă, care cel puțin deocamdată, nu pare să fi fost soluționată în mod satisfăcător. În terminologia lingvistică *eponim* este folosit cu trei înțelesuri : în primul rând cel indicat de definiția oferită de dicționare (a). Apoi termenul mai este folosit pentru a desemna numele proprii devenite nume comune(b), dar şi substantivele comune (c) care îşi au sursa în nume proprii.

Iată câteva exemple :

Pierre Germa în al său *Du nom propre au nom commun, dictionnaire des éponymes* spune : *Voilà qui est clair: dans le sens le plus large du terme, peut être éponyme tout patronyme (Braille, Raglan, Pullman), tout prénom (…) ou surnom ou pseudonyme même. Mais peuvent également être éponymes les dieux, demi-dieux et héros de quelque mythologie que ce soit…*(1993, p. 5). Autorul foloseşte aici termenul *eponim* pentru a numi, pe de o parte patronimele, prenumele, pseudonimele, **numele proprii** deci, pe de altă parte, **personajele** mitologice (zeii şi eroii) care împrumută numele lor unor obiecte. Cu toate astea, dicționarul în cauză prezintă şi explică **numele comune**, nu pe cele proprii.

Foarte puțini autori utilizează termenul cu primul sens (a), deşi citează, uneori, definiția dată de dicționare. Cei mai mulți se referă la cuvinte - şi nu la persoane / personaje - uneori la numele proprii, alteori la cele comune :

Un éponyme est un nom propre qui est devenu un nom commun.

(Françoise Vanhemleryck, *Et si on jouait avec les éponymes* ?

http://www.kuleuven.ac.be/vlr/983eponymes.htm)

Les éponymes, c-à-d (abréviation de l'auteur !) les unités lexicales dont la source est un nom propre…(R. Kokourek, p.96)

Un éponyme est un mot formé à partir d'un nom propre. (*Banque de dépannage linguistique*, http://w3.oqlf.gouv.qc.ca)

În fine, cu acest din urmă înțeles, în articolele în limba franceză, consacrate terminologiei şi traducerii, mai întâlnim termenul *éponyme banalisé* (deocamdată fără echivalent atestat în limba română) *: Par éponyme banalisé il faut entendre tout terme substantivé (parkinsonisme), verbalisé (pasteuriser) ou adjectivé*

(parkinsonien), par opposition à l'éponyme resté nom propre (maladie de Parkinson). (H. Van Hoof, 2001, p.82)

Noile ediții ale dicționarelor ar trebui să completze definiția, consacrând uzul actual.

1.2.2. Tipologia numelor-sursă

Eponimele se regăsesc în toate ramurile şi disciplinele ştiințifice, într-un număr mai mare decât s-ar crede. Din această cauză recenzarea lor antrenează anumite dificultăți de natură editorială. Astfel, în dicționarul de eponime publicat de Pierre Germa în 1933, o notă a editorului precizează : *Nous avons allégé la version originale de ce dictionnaire des éponymes pour offrir au lecteur un livre plus facile à consulter. Ont été exclus par exemple les phosphates, silicates et autres sulfates, les arbres, les fleurs ou autres plantes de pays lointains, tous baptisés d'après le nom d'un scientifique, chimiste ou botaniste…*

Termenii noi îşi au sursa în :

Patronime : *algoritm, amper, braille, diesel, cardan, carter, ford, morse, pascal, watt, volt, boala Parkinson, diverticul Meckel, efectul Coandă, metoda Russel* etc. Patronimele aparțin cel mai adesea celui care a descoperit sau inventat obiectul denumit de numele comun. Alteori, gloria denumirii revine altor persoane din anturajul acestuia, pentru că autorul este necunoscut sau pentru că el a dorit să aducă un omagiu unui prieten sau unei personalități :

- *sandwich* / sandvişul a fost creat de bucătarul lordului Sandwich, tot aşa cum *pralinele* (inițial *praslines*) sunt datorate bucătarului care lucra pentru mareşalul de Plessis-Praslin.
- marele botanist Linné a dat numele *bromelia* unui arbust ornamental, după numele prietenului său, botanistul suedez Olaf Bromel, i-a adus un omagiu contesei de Chinchón, soția unui vice-rege din Peru, numind *cinchona* un arbust decorativ a cărui scoarță furnizează chinina ş.a.m.d.
- Termenul nou-creat poate fi sintagmatic, cuprinzând şi patronimul coautorului sau chiar numele a doi – mai rar trei - autori care, în mod independent au ajuns la aceleaşi rezultate în cercetare : de exemplu *ecuația Maxwell-Boltzman, teorema Vogt-Russel, , inegalitatea Cauchy-*

Buniakovski-Schwartz… Includerea numelor proprii în astfel de termeni nu respectă întotdeauna principiul cronologic. Numele *sindromului Stokes-Adams* este un astfel de caz : prima descriere a sindromului a fost făcută de Adams în 1827, deşi numele lui Stokes, a cărui descriere este ulterioară (1846) e pe primul loc. Politica lingvistică şi culturală au şi ele un rol important : *testul Babeş – Papanicolau* se numeşte aşa la noi, dar nu şi în alte țări, unde aportul savantului român este ignorat.

Prenume : *madeleine, charlotte, felix, oscar, victoria* etc.

Nume mitologice : *amoniac, atlas, cereale, eolian, ermetic, faună, floră, morfină, tendonul lui Ahile* etc.

Nume de personaje literare : *sindromul Münchhausen, tartuffe, don juan, harpagon etc.*

Nume de țări, provincii, localități, cartiere, planete : *angora, badminton, bisturiu, bauxită, damasc, far, javel, siamez, şampanie, plutoniu*, *uraniu* etc.

De cele mai multe ori, după cum se vede şi în exemplele de mai sus, este respectată forma numelui propriu sursă. Se cunosc însă exemple de termeni obținuți prin :

- **Anagrama numelui de origine** : *therbling* (element de gest utilizat în studiul şi descompunerea mişcărilor efectuate în timpul lucrului manual) provenit de la numele lui Frank Gilbreth, *galphimia* (plantă medicinală) după numele anatomistului Malpighi.
- **Traducerea numelui de origine** : *gallium* (metal) de la numele tradus în latină (*coq* = *gallus*) al lui Lecoq de Boisbaudran; *cartezian* (adj.) – de la numele tradus în latină (Cartesius) al lui Descartes.
- **Modificarea numelui propriu** : *bic* – numele creionului cu bilă – este datorat inventatorului său, baronul Bich; cuvântul *barem,* se ortografiază în franceză *barème* (cu accent grav) deşi cel care a inventat acest gen de tabel numeric este François Barrême (scris cu accent circumflex); numele inginerului scoțian John London McAdam, care a pus la punct tehnica de pietruire a drumurilor, s-a transformat în *macadam*; forma orală a fost

reținută şi în cazul numelui Plessis-Praslin, conte al cărui bucătar a inventat delicioasele *praline; zepelin* – balon inventat de baronul Von Zeppelin.

Trebuie să observăm, că o dată cu trecerea vremii, dimensiunea eponimică a unor termeni dispare : locutorul comun nu mai are conştiința că termeni precum : *algoritm, amoniac, daltonism, ermetic* ş.a. provin din nume proprii.

1.2.3. Clasa morfologică a noilor termeni

1.2.3.1. Subtantivele

Cele mai numeroase exemple de eponimie le găsim în clasa numelui. Numele comune simple, care păstrează aceeaşi formă cu cea a numelui propriu, sunt foarte numeroase în limbajul specializat şi au pătruns şi în limbajul uzual : *barem, boicot, decibel, diesel, frigider, raglan, pubelă, mansardă, morfină …* se folosesc în mod curent.

Alături de ele descoperim substantive comune derivate de la numele proprii. Sunt utilizate şi în aceste cazuri sufixele cele mai utilizate în sfera specializată. Iată doar câteva exemple : *–ism* pare să fie preferat atunci când e vorba de o idee, teorie, o ideologie : *budism, confucianism, epicurism, freudism, marxism, stalinism…*iar sufixul *–are,* când este vorba de o acțiune, de un procedeu : *galvanizare, pasteurizare, apertizare…* Denumirile elementelor chimice au fost derivate de la numele unor savanți după regula generală, cu sufixul *–iu* (în franceză *–ium*) : *ensteiniu, fermiu, nobeliu*…În medicină sufixele *–ază/-oză, –ită şi –ism* care servesc în mod curent la derivarea numelor unor boli, au permis crearea unor termeni ca : *daltonism, sadism….* (folosirea sufixului *–ază* indică de obicei boli cronice) : *lambliază* sau *giardioză* (boală provocată o un parazit, *Lamblia Giardia*), *bartholinită* (inflamație a *glandelor Bartholin*)….

Termenii sintagmatici care cuprind un nume propriu se întâlnesc şi ei atât în discursul uzual (de un anumit nivel) cât şi în cel specializat.

În primul caz e vorba de expresii care funcționează ca nişte metafore călătoare, ce fac parte din moştenirea culturală comună a Europei şi a lumii : *firul Ariadnei, călcâiul lui Achile, cutia Pandorei, patul lui Procust, pânza Penelopei…*

În al doilea caz este vorba de termeni care numesc formule (*ecuația lui Bernoulli*, *teorema lui Pitagora*), numere (*numărul lui Avogadro, indicele Apgar),*

obiecte (*bec Bunsen*), fenomene fizice (*efectul Coandă, efectul Oberth, efectul Zeeman),* unități de măsură (*grade* Celsius), maladii (*boala Parkinson*), microorganisme (*bacilul Koch*) şi aşa mai departe. Termenii de acest gen sunt, în general opaci şi înțelegerea lor presupune o bună cunoaştere a domeniului ştiințific respectiv. În caz contrar, nu doar sensul lor poate rămâne obscur, dar chiar motivele pentru care a fost inclus un nume propriu sau altul pot să fie greşit interpretate. Astfel, *ecuația Maxwell-Boltzman* este, lucru la prima vedere destul de evident, ecuația datorată celor doi oameni de ştiință (ecuația lui Maxwell şi a lui Boltzman), în timp ce *metoda Evald-Kornfeld* e doar o extensie a *metodei Evald* în fizica solidelor*,* iar *teoria Bohr-Sommerfield,* o modificare a *teoriei Bohr*. Din cauza lipsei de transparență despre care am pomenit şi sinonimia lor pune probleme: *transformarea Bessel* este sinonim cu *transformarea Bessel-Fourier*, dar *ecuația Boltzman* nu este sinonim cu *ecuația Maxwell-Boltzman.*

Opacitatea acestui tip de termeni este cauzată de faptul că ei preiau natura „numelui propriu ” care nu defineşte, ci desemnează doar. Astfel, s*indromul Albright* desemnează o *tubulopatie congenitală*. Dacă primul termen nu ne dă prea multe informații, al doilea, în care regăsim elemente savante de compunere tematică, oferă mult mai multe elemente de identificare. Tot aşa, *trompa lui Eustatius* ne spune mult mai puțin decât *trompa auditivă.* La ora actuală, de altfel, tendința în terminologia medicală este să se încurajeze folosirea termenilor transparenți, care pot fi mai uşor înțeleşi şi memorați.

În legătură cu forma acestor termeni, se întâlnesc:

- unități lexicale în care numele propriu urmează după un substantiv comun, fără a fi legat de acesta prin vreun element de legătură : *bec Bunsen, peretele Trombe, virusul Ebola …*
- unități lexicale în care numele propriu este legat de substantivul comun precedent : *tendonul lui Achile, trompa lui Eustatius….*
- unități lexicale în care numele propriu include şi prenumele : *semnul pupilar al lui Marcus Gunn…*
- unități lexicale care includ două sau chiar trei nume proprii

- ortografiate cu cratimă : *metoda Evald-Kornfeld, inegalitatea Cauchy-Buniakovski-Schwartz…*
- ortografiate fără cratimă, unite prin conjuncția *şi* : *maladia lui Pierre Marie şi Sainton*

În fine, mai trebuie să amintim că unele nume proprii se transformă în elemente de compunere savantă, contribuind la crearea unui număr mare de termeni : astfel, numele fizicianului Galvani se regăseşte în : *galvanocauter, galvanometru, galvanoscop, galvanoterapie, galvanoplastie, galvanoplast, galvanopunctură, galvanotaxie, galvanoterapie, galvanotropism, galvanotip, galvanotipie.*

1.2.3.2. Adjectivele

Adjectivele care îşi au sursa în nume proprii sunt prezente în terminologia ştiințifică şi tehnică într-un număr mult mai mic decât substantivele. Unele din ele sunt constituite din numele propriu, fără alte modificări formale decât pierderea majusculei (*motor diesel*, *raze röntgen*). Cele derivate cu sufixul *-esc* , mai rare, apar mai ales în domeniile literar şi istoric : *spirit dantesc, caragialesc, rocambolesc…*Nici cele derivate cu sufixul *–ic* nu sunt prea numeroase : *curent galvanic, arc voltaic.* Ele fac referire, în principal, la inventatorul / inițiatorul unui procedeu / unei tehnici (ca mai sus) sau rețin doar unele aspecte legate de opera acestuia : *mod platonic – „abstract”, „pur”, calcul machiavelic – „perfid”, „diabolic”, act sadic – „extrem de crud”, râs homeric – „enorm”.* Derivatele în *–an* sunt mai frecvente : *turbină eoliană, epopee napoleoniană, opera eminesciană, melancolia bacoviană, fraza proustiană, îndoiala voltairiană…* Apartenența la un grup politic sau regional, la o doctrină, este exprimată de adjectivele în *– ist* : *mişcare islamistă, călugăr taoist, politica gaullistă, teroare stalinistă…*În fine, câteva adjective în *–at* sunt participii ale unor verbe derivate de la nume proprii : *galvanizat, pasteurizat, ermetizat…*

Adjectivul poate proveni şi de la de la traducerea numelui propriu în latină – *Descartes – Cartesius – cartezian*, sau poate include numele şi prenumele unui autor – *viziune julverniană*.

1.2.3.4. Verbele

Numărul verbelor care îşi au sursa în nume proprii este foarte redus în comparație cu cel al numelor, aşa încât amintim doar câteva dintre ele : *a boicota, a galvaniza, a ghilotina, a mansarda, a pasteuriza*, *a vandaliza, a vulcaniza.*

Concluzii

Substantivele, adjectivele şi verbele care îşi au sursa în nume proprii constituie în vocabularul diferitelor discipline o enclavă asemănătoare cu aceea pe care o formează, la nivelul limbii generale, numele de marcă. Numărul lor mare se explică, pe de o parte, prin aceea că ele funcționează într-un mod analog numelor proprii, satisfăcând – în general –nevoia de precizie a ştiinței şi, pe de altă parte, prin aceea că sintetizează într-o formă concisă un înțeles care, altminteri, ar necesita mijloace de expresie mult mai extinse. Totodată, ele permit atribuirea unor merite sau omagierea unor personalități ştiințifice şi implică, prin aceasta, o dimensiune socială deosebită.

Referințe :

1. Banque de dépannage linguistique, http://w3.oqlf.gouv.qc.ca)
2. Chukwu,U., *Science, dénomination et partage du pouvoir : le cas des éponymes,* in *Meta,* XLI, 4, 1996, pp. 590-603;
3. Gemar, P., 1993, *Du nom propre au nom commun, dictionnaire des épnymes*, Éd. Bonneton, Paris.;
4. Kokourek, R., *La langue française de la technique et de la science*, Brandstetten, Viesbaden, 1991;
5. Van Hoof, H., *La traduction des éponymes médicaux banalisés de langue anglaise,* in *Meta,* XLVI,1,2001pp.83-91;
6. Vanhemelryck, Françoise, *Et si on jouait avec des épnymes ?,* http://www.kuleuven.ac.be/vlr/983eponymes.htm)
7. xxx, *Grand dictionnaire terminologique,* *http://www.granddictionnaire.com/btml/fra/r_motclef/index1024_1.asp*
8. *http://fr.wikipedia.org/*

Anexă : câteva eponime de largă circulație

CUVÂNT	DEFINIȚIE	NUME DE ORIGINE	EXPLICAȚIE
algoritm	reguli care permit rezolvarea unei probleme	al-Khawarizmi	medic şi matematician persan
amoniac	gaz compus din azot şi hidrogen	Ammon	zeu egiptean care trăia într-un templu lângă care se găsea acest gaz

amper	unitate de măsură a curentului electric	André-Marie Ampère	matematician şi fizician francez
angora	varietate de lână de capră angora	Angora	actualul oraş Ankara, capitala Turciei
apertizare	procedeu de conservare a alimentelor	Nicolas Appert	industriaş francez care a inventat acest procedeu
atlas	culegere de hărți	Atlas	gigant al mitologiei greceşti a cărui imagine a apărut pe prima culegere de acest gen
badminton	sport asemănător cu tenisul	Badminton	castel din Anglia unde se practica un sport asemănător
barem	tabel conținând calcule gata făcute	François Barrême	matematician francez care l-a inventat
bauxită	rocă utilizată la fabricarea aluminiului	Baux-en-Provence	comună din Franța unde a fost descoperită această rocă
bisturiu	instrument chirurgical	pistorino (Pistoia)	spadă sau pumnal fabricat în oraşul italian
boicot	încetarea relațiilor (comerciale)	Charles Boycott	intendent englez căruia, datorită severității sale, fermierii irlandezi au refuzat să ii plătească dările
braille	alfabet destinat persoanelor lipsite de vedere	Louis Braille	inventatorul acestui alfabet, el însuşi orb
cardan	articulație într-un mecanism	Girolamo Cardano	inginer italian care l-a inventat
carter	înveliş metalic al anumitor părți în mişcare ale unui motor	J. Harrison Carter	mecanic englez care l-a inventat
cereale	plante graminee folosite în alimentație	Ceres	zeița secerişului în mitologia romană
charlotte	desert	Charlotte	prenume feminin
daltonism	tulburare a vederii legată de percepția culorilor	John Dalton	fizician englez care a studiat această boală de care suferea şi el
decibel	unitate de măsură a intensității sunetului	Alexander Graham Bell	fizician englez
diesel	tip de motor	Rudolf Diesel	inginer german care a inventat acest tip de motor
ensteiniu	element chimic	Alfred Einstein	numit astfel în onoarea marelui fizician
eolian	care utilizează energia vânturilor	Eol	zeul vânturilor în mitologia greacă şi romană
ermetic	misterios, de neînțeles, de nepătruns	Hermes	nume dat de greci zeului lunar al Egiptului Toth, zeu al magiei şi alchimiei
far	turn cu o sursă de lumină în vârf, care ghidează navele aflate pe mare	Pharos	insulă din Egipt, aproape de Alexandria, era un astfel de turn în secolul al iii-lea înainte de Hristos
faună	totalitatea animalelor	Faunus	zeu al fecundității, al cîmpurilor şi al turmelor în mitologia romană
felix	trofeu oferit muzicienilor în québec	Félix Leclerc	compozitor, cântăreț şi scriitor din Québec
floră	totalitatea vegetalelor	Flora	zeița florilor în mitologia romană
ford	automobil	Ford	marca şi numele inventatorului automobilului respectiv
frigider	aparat electrocasnic	Frigidaire	(din lat. frigidarium) nume de

			marcă folosit de firma General Motors pentru aparatul respectiv
ghilotina	instrument folosit pentru a decapita condamnații la moarte	Joseph Ignace Guillotin	medic şi deputat francez care a propus folosirea unui astfel de instrument
javel	soluție utilizată ca dezinfectant şi colorant	Javel	cartier al Parisului unde se găsea o uzină de produse chimice
macadam	înveliş rutier	John Loudon McAdam	inginer scoțian care l-a pus la punct
madeleine	prăjitură	Madeleine	prenume feminin
mansardă	acoperiş cu patru părți înclinate	Mansard	arhitect francez
morfină	medicament analgezic şi psihotic	Morfeu	zeu al somnului şi al viselor în mitologia greacă
morse	cod telegrafic	Samuel Morse	inventator american
nobeliu	element chimic	Nobel	savant suedez
oscar	stauetă de cupru placată cu aur care recompensează artiştii din lumea filmului	Oscar	în 1931 o ziaristă a exclamat văzân statueta : „seamănă leit cu unchiul meu Oscar !”
pascal	unitate de măsură a presiunii	Blaise Pascal	matematician, fizician şi filozof francez
pasteurizare	procedeu vizând a distruge bacteriile patogene dintr-un lichid	Louis Pasteur	chimist şi biolog francez care a inventat acest procedeu
pubelă	recipient pentru depunerea gunoiului menajer	Eugène Poubelle	prefect de Sena care a impus utilizarea acestui recipient
raglan	palton larg cu un croi deosebit al mânecii	Lord Raglan	comandant al trupelor britanice în războiul din Crimea; raglanul aminteşte capa soldaților britanici
sadism	cruzime, plăcere de a-i face pe alții să sufere	Marchizul de Sade	scriitor francez ale cărui romane conțin scene erotice pline de cruzime
şampanie	vin spumos	Champagne	regiune din Franța
siamez	gemeni legați unul de altul	Siam	loc de origine a celor doi gemeni prezentați în Franța în 1829
uraniu	metal	Uranus	planetă a sistemului solar
vandaliza a	a distruge	Vandal	popor germanic care a invadat Galia, Spania şi Aafrica în sec. al v-lea
victoria	tip vechi de maşină	Victoria	regină a Marii Britanii
volt	unitate de măsură a electricității	Alessandro Volta	fizician italian